Q. D. B. V.

DISSERTATIONEM

De

EXERCITU FURIOSO,

Vulgò

Wütenden Heer/

In Academia Lipsiensi

P. P.

PRÆSES

M. PAULUS CHRISTIANUS Hilscher/

VValdh. Misn. Alumn. Elect.

&

Respondens

BALTHASAR HENRICUS HEINSIUS,

Soravia-Lusatus.

Ad d. X. Aprilis Anno MDCLXXXVIII.

LIPSIÆ, Literis JOHANN. GEORGI.

VIRIS

Amplissimis, Excellentissimis, Consultissimo, Plurimum Reverendis atqve Clarissimis,

DN. JOHANNI SCHüTZIO,

Philologo famigeratissimo, & Illustris ad Moldani Rectori jamdudum optime merito.

DN. CHRISTIANO SCHüTZIO,

JCTO, Polyhistori & Consiliario Saxo-VVeissenfelsensi gravissimo,

DN. M. CHRISTOPH. SCHüTZIO,

SS. Theol. Baccal. Pastori apud Dœbelenses & Ephoriæ Oschitiensis Adjuncto Primario spectatissimo,

DN. M. AUGUTSO SCHüTZIO,

Diacono Ecclesiæ Grimensis æstumatissimo, Fratribus Germanis,

Dominis, Patronis, Præceptori atqve Cognatis

Dissertationem hancce

Observantiæ, Pietatis, suiq; commendationis causa

D. D.

PRÆSES.

Summa Dissertationis.

THema proponitur §. 1. Cujus I. nomen, quoad α) etymologiam & β) synonyma. dicitur 1) exercitus furiosus §. 2. 2) wütende Heer §. 3. a Wodano deo quodam §. 4. Thuringis qq. noto §. 5. varia nominis illius scriptio. §. 6. 3) Familia Hellequini. §. 7. origo ejus & nominis ratio. §. 8. 4) appellationes aliæ §. 9. γ) homonyma. §. 10. II. Descriptio §. 11. ubi A) quinam fuerint in isto exercitu? (1) generaliter. animæ, juxta Wodanicolas §. 12. eæq; militum in acie cæsorum, juxta qvosdam. §. 13. nec non infantes non baptizati, ecstatici, juxta vagantes Scholasticos. incuborum filii, juxta alios §. 14. animæ purgandæ, ex confessione propria §. 15. partim dæmones, partim animæ, juxta Bellerovacensem §. 16. ejusdem probatio §. 17. exemplum consimile §. 18. dæmones fuisse asseritur. §. 19. (2) specialiter de Eccardo, cujus descriptio & nominis impositio. §. 20. dicitur ita secundum quosdam ab α) Eccarto Brisacensi §. 21. idem ostiarius montis Veneris & Horselbergæ constitutus fuit. §. 22. β) Hegecarto Bojorum rege. γ) Eccarto Marchione, δ) Eccone Repcovio. §. 23. ε) alia sententia ex sensu vocis. §. 24. primitus der Druyde Hegrat. §. 25. Druydæ enim Thuringiam qq. habitasse olim videntur §. 26. Dictorum summa §. 27. B) apparitionis modus. ratione 1) formæ, hominum, eqvorumqve &c. integri exercitus, venatorum & cur? §. 28. 2) numeri. unde tot diaboli? §. 29. 3) coloris §. 30. 4.) manifestationis, videbatur non solum, sed interdum & audiebatur. §. 31. 5) superstitiosæ venerationis. §. 32. C.) causa 1) hominis impietas, Dei permissio, diaboli actio §. 33. 2) ex sententia vulgi: Wotanus, domina Holda, Diana, Herodias, Berchta §. 34. 3.) magia qvoque §. 35. D) finis ex parte DEI, hominum emendatio, sed ab iisdem neglecta; ex parte diaboli, superstitionis introductio. §. 36. E) adjuncta 1) locus generalis, §. 37. Specialis: Horselberga, mons horrisonus. §. 38. notabilis. §. 39. 2) tempus. durationis §. 40. comparitionis generale §. 41. speciale §. 42. celebratio ejus anniversaria §. 43. Clausula dissertationis. §. 44.

§. 1.

DE furioso, quem dicunt, exercitu disserere suscepimus, circa cujus explicationem ita nos geremus, ut licet certæ cuidam historiæ hanc operam decreverimꝰ, tamen & alia similis generis exempla sparsim delibemus. Argumentum thematis hoc est: *In Thuringia sæpenumero quidem, sed maxime tamen circa natalitias Christi ferias & Bacchanaliorum furias, non ruri tantum, quod plerumq; fieri solet, sed in ipsis qq. vicis & oppidis colluvies quædam spectrorum, lemurum, larvarum & Empusarum, in quibus & viventium & mortuorum haud raro sunt imagines, ingenti numero, qui interdum equitum turmas & peditum manipulos sua æquant multitudine, transire solent & transcurrere, neq; fides hæc vana, sed certa & omnis extra dubitationis aleam posita. Has itaq; diabolorum copias senecio quidam canitie spectabilis, quem fidum Eckhardum nominant, seu uti nostrates vocant* den getreuen Eckhart, *delibrato cum bacillo præit, & accurrentem, ut nostra fert curiositas, popellum hortatur, ut de via cedant & domum se referant, ne sua temeritate sibi aliquid mali non necessarii accersant. Pone sequuntur illa terriculamenta & Hecatæa numero plurima, specie varia, forma prorsus absurda & horrenda, alia capitib. truncata sunt, alia faciem in pectore gerunt, alia manus & lacertos habent mutilos, alia saltem uno pede incedunt, alia cruribus humeris impositis nihilominus celerrimè currunt. Sunt qui rotis alligati Ixionis in morem volvuntur, venatorum audiuntur clamores & cornua, canum latratus, leporum forma præcipiti cursu feruntur, grunniunt sues, rugiunt leones. Horum igitur spectrorum in his regionibus domicilium esse perhibetur mons Horselanus.* a)

a) Verba sunt Hetderi Vol 2. Or. 28 p. 1222. conf. Agric. Sprüchw. n. 667. du bist der treue Eckhart ꝛc. p. 306. Vechner. Breviar. Univ. Germ. p. 129. L. Felleri Supplem. in Horat. p. 1290. alia exercitus furiosi exempla vide sis ap. Delr. Disqvis. mag. l. 2. q. 27. Sect. 2. p. 293. 294 295. conf p. 441. 419.

§. 2. Expositionis principium a nomine facimus. Vocatur: *Exercitus furiosus.* Exercitus, non propter numerum tantum; ex multis n. conficiebatur; sed & propter formam qvia manipulatim comparebat, Furiosus potissimum ob duo. Alterum

terum

terum in externis signis cuilibet fuit obvium, alterum non item, ex sermone tamen patuit. Illi accensendum, qvod alius in eqvo bipede collocatus, alius rota sua sponte currenti illigatus, alius pedibus humero impositis curriculo cucurrisse fuerit visus; hoc autem fidus ille, quem se dicebat, Eckhardus innuit, jubens non cedere solum ex via sed & domuitionem parare, ne damni quid ab istis furiosis inveheretur. b)

b) conf. §. 31.& Prætorii Saturn. prop. 55.

§. 3. Germanice vocatur: das wütende Heer. Heer modo bellum, modo exercitum denotat c) posterius hoc loco. wüten idem est, qvod Latinum: furere, sævire aut bacchari. Antiqviora ad vocis hujus incunabula nos deducit celeberrimus Schefferus, qvi sibi negotium facessens circa veterem Suecorum religionem de Wodano inter præclara alia annotat: *Germanos* wütens Heer *appellare hodieq; strepitum illum nocturnum spectrorum larvarumq;, quasi dicant: Wotanum cum satellitio suo.* d)

c) v. Lutheri nomina propria Germ. p. 5. c. Scherzi Miscell. hier. P. 2. p. 117. d) Scheff. Upsal. antiq. c. 7. p. 72.

§. 4. Fuit *Odinus* (qui & *Wodanus* dicitur) Deus veteribus, Thoroni ex amussi oppositus. Hic boni, ille omnis mali credebatur autor; ac sicut alter superus, ita alter Deus infernalis, improbus, perniciosus. Officiis varius, quem & vitam eripere, ac uti alios, ita divites maxime, cæsosq; in præliis excipere hospitio, & defunctorum evocare manes, & bella concitare edocere magiam, famemque & cætera denique omnia, quæ deprecari solent mortales, procurare putabat antiqvitas. Factum ex his, ut collatus cum Romanorum diis nunc *Jovis*, nunc *Martis*, nunc *Mercurii*, nunc *Plutonis* nomen, & cujus denique non? indueret. Invitatus ad ferendas suppetias, aderat, ut eques senex, eximiæ magnitudinis, alboq; armatus clypeo, sed oculo orbus; quanquam & sponte sua fieret obvius, non raro cum tumultu militumq; turba. Quod ansam præbuit, ut hodieq; Sveci antiqua ducti consvetudine strepitus nocturnos spectrorum larvarumque putent esse Odini, cumque exaudiunt: *Odinum ibi transire*, dicant. e)

e) de Wodano præter ea, quæ breviter referunt Corvin. in Lexico, Olaus M. de pop. Septent. l. 3. c. 3. Ioh. Magnus Hist. Goth. l. 1.

l. 1. c. 9. p. 37. alibiq; passim. vide omnino Arnolds altsächsische Wochen und Götzenbilder c. 4. p. 31. Alexander Rossens unterschiedliche Gottesdienste in der Welt 5. Abth. p. 260. Vosf. de Orig. Idolol. l. 1. c. 37. p. 273. lib. 2. c. 13. p. 374. optime autem de eo egit Ioann. Scheffer in Upsal. Antiqv. c. 7. p. 67. seqq. conf. & c. anteced.

§. 5. Uti vero apud Septentrionales populos, ita apud Germanos quoq; cultus ejus fuit frequentatissimus. Nam quemadmodum veteres Germanos, Celtas Gothosq; & lingvam & gentem ad unam eandemq; referre originem vero valde est simile; f) Sic eosdem quoq; Deos ab iis fuisse cultos deprehendas. Episcopus Upsalensis, *Obden tanto opinionis fulgore clarum fuisse* ait, *ut ipsum nonsecq, qvam datum mundo lumen omnes gentes amplecterentur, nec ullus orbis locus extaret (Saxone testante) qvi numinis ejus potentiæ non pareret.* g) Nec ab alio, nisi ab hoc numine tractum illum Herciniæ in confinio palatinatus, der Odenswald / dictum existimarim; & vicum qvendam non procul a Norinberga Odens ös nuncupari, tanqvam Odino sacrum, censet Arnoldus h) mitto complura alia vocabula apud nos, qvæ ad deastrum illud natales referunt suos i) Qvod si autem, prout contendit Schefferus, vetus Svecorum religio ex angulo illo Septentrionali per Europam prope universam disseminata fuit, Wodani qq. cultum iis ex locis in Germaniam esse transportatum cum populo dixerim; & sunt omnino qvi Thuringorum origines diserte è Gothis locisqve accersant Septentrionalibus, k) & sunt etiam qvi Thuringorum nomen a Thorone deductum censeant. l) Ubi autem Thorus ibi & Othinus. *Juvat*, (quemadmodum alia in caussa infert Schefferus) *qvod scriptores qvotiens superstitionis priscæ meminerunt, nusqvam Thorum solum nominent, sed ei semper Othinum conjungant,* m) Hinc apparet, in qvantum exercitui isti Wodanus nomen faciat, & qvod deus ipse omnis mali, & qvod spectrum, idqve militare fuerit, & quod evocare manes consveverit, & qvæ id genus sunt alia.

f) v. Morhof. Unterricht von der teutschen Sprache und Poesie imprimis c. 2. g) Olaus M. l. c. h) l. c. p. 38. l) Sic Anglus Verstegan tam VVood, anglicum, qvam Germanicum Wüten ex fonte derivat eodem. ac Arnoldus runicum illud Wode vel Wede / vel Wedt / qvod damnum, periculum & in specie bellicum notat;

notat hodieque retinetur in cantu: all Bede hat nun ein Ende; item τὸ ved/ elnoed/ desertum p. 37. 38. conf. Scheff. c. 7. p. 68. 70. 80. 81. k) v. Heider. Orat. I. de Thuring. §. 25. Vol. 2. p. 1091 1092. & Or. 2. §. 26. p. 1111. 1112. l.) v. Scheff. p. 80. Heid. l. c. p. 1089. m) l. c. p. 88.

§. 6. Circa scriptionem vocis observari potest, quod non omnibus sit una eademque. Qvidam reddit das wütend Heer n) alius Wodens Heer & Wutens Heer o) nonnemo Wüts-Heer p) nec non Wütis Heer. q) Recte qq. pro diverso loquendi idiomate dixeris Gwodens vel Odens Heer aut etiam per th, aut t, quod perinde est.

n.) Agric. deutsche Sprichw. 667. p. 306. o) Scheffer p. 81 Locc. c. 3. Antiq. Sveo. Goth. p. 16. p.) interpres Ludov. Lavat. de spectris l. 1. c. 18. q.) Jacob von Lichtenberg Entdeckung der Artick. von Zauber. alleg. Thomas. Disp. de vag. Schol. §. 64.

§. 7. Hic est ille exercitus, qui ab aliis *Familia Hellequini* inscribitur. Si quis Vincentii Bellovacensis verba, quibus familiæ hujus facit mentionem, inter sese componat, animadvertet, eam & numero constitisse haud exiguo; non enim familiæ solum, sed & militiæ nomen semel iterumque gerit; & animabus expiatoria flamma emaculandis attributam; & talem præ se tulisse habitum, qualis fuerat olim in hac vita superstitum r.) Sed cur *Hellequini?* inquies. Hic aquam hærere mihi non diffiteor. Præterquam enim quod de integritate vocis dubitem, inter ambiguam nonnullorum scriptionem (legitur n. familia *Hellequini, Helliquini, Carlequini*, s.) *Herkelina*, *Herleurina*, t.) cui credere quove possim vero uti interprete vix invenio ullum, nisi aut nocuæ cuidam fabulæ, aut vagis interpretandi ausibus prodere velim veritatem.

r) Vinc. Bellovacensis in Spec. histor. Vol. 3. l. 30. c. 118. & qvi exscripsit ex hoc Antonin. hist. P. 3. tit. 18. c. 5. §. 22. s) tria hæc invenias ap. aut. cit. t) Fortassis eo (ad familiam Helleqvini) referendum, atqve sic emendandum qvod Petrus Blesensis de curialib. §. aulicis fera nocte sæpe vagantibus ep. 14. usurpat, milites Herkelini & Herleurini, nam codices omnes diversam objiciunt lectionem nec ulla satis emendata videtur, ut diligenter notatum a P. Joanne Bulæo in notis ad eum locum, cujus tamen conjecturam non tam improbo, qvam qvod in mentem mihi venerit propono. Delr. Disquis. Mag. l. 2 qv. 27. Sect. 2. p. 282. a.

§. 8.

§. 8. Joannes qvidam, Aurelianensis Ecclesiæ Canonicus, ex Natali, œconomo suo, post mortem secundum pactum, qvod cum ipso sanxerat vivus, ex tormentis redeunte, sciscitatur inter alia apud Belovacensem: *Obsecro ut dicatis mihi, an estis deputatus in illa militia qvam dicunt Hellequini? & ille: non domine, militia illa jam non vadit, sed nuper ire desiit, quia pœnitentiam suam peregit. Corrupte a. dictus est Helliqvinus pro Carliquinus. Fuit enim Carolus quintus, qui peccatorum suorum longam egit pœnitentiam; & nuper tandem per intercessionem beati Dionysii liberatus est.* Ecce tibi unde vocis hujus originem accersat sanctulus ille in pluviali capa (qvam qvidem turri Parmensi graviorem, propter spem tamen veniæ pulcram pronunciat ipse,) contractas ante suffocationem maculas eluturus. Falleris autem si per Carolum V. aut Imp. illum Rom. aut regem Galliarum intellexeris. Uterque enim haud ita brevi post vixit, si calculum ponas ex ætate scriptoris. Alius fuerit oportet, seculo circiter 12. notus. Etsi vero voces istæ ad pronunciationem, præsertim Gallicam, collatæ punctum plane non omne amissuræ sint, tamen uti est tela hæc tabellis tantum non tota constipata, ita cujusvis sententiam, si non perdiderit omnino, suspensam tamen relinqvet. Ego sane qvam etiam solicite in originem ejus inqvisiverim, semper desii in vetus illud: NON LIQVET & AMPLIUS.

§. 9. Hæc fuere nomina, qvæ mihi quidem innotuere, præcipua, ac licet certis a principio spectris fuerint tributa, tamen & aliis progressu temporis sunt accommodata. Martinus Crusius præterqvam qvod *exercitum furiosum* appellet, *furiarum* qvoqve, & alibi *feralis exercitus* titulo insinuat u) de cætero & a tempore das Fastnachts Heer/ & loco: das Hörselbergische Kriegs-Heer apud non neminem audire memini. x)

u) Cruf. Ann. Svev. P. 3. l. 11. c. 18. p. 653. ad ann. 1544. & P. 1. l. 1. c. 4. p. 15. x) ita ex Vechner, brev. univers. Germ. p. 129. interpretatur Prætor. im Blocks-Berg P. 1. c. 1. p. 24. & alterum locum ex Heidero p. 17.

§. 10. Quo in exercitu explicando negotium nobis irrogantes amotum hinc volumus eum exercitum furiosum, cui immanis crudelitas humanitatis nomen denegavit, y) aut quibus

delira

delira illa supe: ircos, furcas porcos & trullas ad Melibocum profectio hoc nomen adposuit, z.) aut alium quemcunq; exercitum furiosum sequenti §. non descriptum.

y.) Sic v. g. copias Passavienses vocat Ioh. Ludvv. Gottfried P. v. Monarch. Rom. p. 68. das wütende Heer. conf. §.30. Similiter dicit conventus istos magicos Hildebrand in Theurgia p. 152. Freyherr von Lichtenberg Entdeckung der Artickel von Zauberey ic. Prætor. Ribezal p. 479. aliiq;.

§. 11. Describimus igitur in genere, quod sint dæmones, qui formam mentiti humanam cum equis gregatim supra terram sensibus sese nostris sistunt. Qvod si alicui nimium extendisse sermonem nostrum videamur, is recordari poterit ejus, quod supra monuimus. a.) Peculiari tamen Eckhardi familiam periodo delineandam censens, cogitet secum dæmones ad modum exercitus monstroso habitu indutos, qui in Thuringia quotannis statis diebus ex monte Horselberga egressi per vicos cum strepitu deambulare, ad eundemq; remeare, prævio gravi qvodam, si faciem videas, facie, fidelis Eccardi nomine, consveverint.

a.) §. 1.

§.12. Wodanicolæ illi procul dubio dæmones istos pro animabus sunt interpretati. Quanquam autem ipsis immortalitatem animarum ratio polliceri haud potuerit b.) earum tamen post discessum â corpore fatum communi qvadam sententia innotuerat c.) & poterant uti mores plurimos, ita & opinionem de animæ post separationem reditu ac cibatione, aliis gentibus d) familiarem, participare. Fidem etiam facit, quod Wodanus in defunctorum domibus non conspicuum modo sese præbere, sed & eorundem Spiritus evocare creditus fuerit. e.)

b.) v. Hulsem. Brev. p. 191, 1071. aliosq; passim. c.) v. Vossi. Theol. gent. l. 1. c. 10. p. 70. Hartkn. Preussen P. 1. c. 12. nr. 8. p. 188. d.) e. g. Borussis. v. eund. l. c. nr. 7. p. 188. e.) idem P. 1. c. 6. n. 5. p. 135. ex Scheffer. Upsal. c. 7. p. 70. conf. §. 5.

§. 13. Nec plane illud vetustatis placitum moderni, qui sunt ex vulgo decoxerunt, quando tantum non omnes ejusmodi apparitiones animarum reditu explicant, ac uti furum animæ ad patibulares lacus ipsis fatui, qvos dicimus, sunt ignes f)

ita militum in acie cæforum ſpiritibus familiam iſtam dæmoniacam reſignant; obſtetricante pontificiorum ſuperſtitione, ac ſi purgatorii hoſpites terras repeterent poſthuma opera emendicaturi. g)

f) Caſpar Ruthard in ſacra Coſmologia theor. 5. p. 53. In infima aëris parte eſt ignis fatuus- Furum animas ad patibulares lacus ſic ardere fingit qvorundam lubentia: alii regem acheruntieum id loci cum nocturnis lanidiis ſaltitare referunt. g) Qvanqvam illi hodie, hæc, de qvibus loqvimur, ſpectra, dæmonum illuſionibus, qvam animarum apparitionibus aſſignare maline. facit ipſe Delrio Diſqviſ. magic. l. 2. qv. 27. Sect. 2. M. p 292. b. E. p. 294. b. E. p. 195. a. E. in illo tamen exemplo qvod habet p. 293. a. & nos §. 15 dabimus negare videri vult, quod autem ideo agit, ne idem cum Leloyherio l. 4. c. 6. ibid. allegato ſentiat, cum tamen, ſi ipſum penitus inſpicias, idem ſentire velit.

§. 14. Sed præterqvam, quod ſeculum illud ex inveterata opinione, doctorumq; ſuorum informatione exutas corpore animas de hoc agmine furioſo ſibi conceperat, nugas inſuper neſcio qvorum nebulonum (erraticos vel volaticos Scholaſticos appellabant) patiebatur, qui non ſolum in furias iſtas dominium ſibi arrogabant, ſed &, qvorum animæ infernalem iſtam ſocietatem conſtituerent, noſſe videri volebant: *Eſſe in ea omnes infantes non baptizatos, omnes in pugnis cæſos, omnes ecſtaticos, in qvorum corpora animæ, qvæ evolaſſent, non rediiſſent, qvod aliqvis illos excitare volens nomine proprio appellaſſet, ferriq; alium in locum magna cum qverimonia ad extremum-uſqve diem, tunc & ipſos accenſeri beatis.* h) Id tamen, quod non veritatis amor, ſed lucri ſtudium ipſos edocuerat. Obelo quoq; digni, licet ſcriptores ſint haud ignobiles, qvi *dæmonum incuborum filios* pro patribus, qvos volunt, ipſis h l. ſubſtituunt. i)

h) v. annal. Svev. Crus. P. 3. l. 11 c. 18. p. 613. & conf. omnino diſp. B. Thomaſii de vagantibus Scholaſticis §. 19. ſeqq. ubi rationem reddit, cur eo retulerint cæſos in pugnis §. 70. infantes non baptizatos §. 71. 72. (adde Kornm. de mirac. mort. P. 8. c. 18. opinio qvarundam magicarum mulierculanum fuit, dicentium, animas puerorum ſine baptiſmate decedentium vagari per mundum usqve ad diem judicii vel poſt &c.) ecſtaticos § 73. ubi uſque ad §. 80. exponit, qvinam hic per ecſtaticos intelligantur? ad eum igitur B. L. remitto. i) v. Remig. Dæmonol. l. 1. c. 7. p. 52. & refutationem ap. eund. c. anteced. Negat contra Remig. Delrio Diſq. mag. l. 2. qv. 15. p. 159. conf. & Prætor. Bocksberg 2. Th. c. 5. §. 6. p. 159. ſeqq.

§. 15

§. 15. His denique omnibus ad superstitionem ita dispositis non raro spiritus ille mendax propriam confessionem addebat, credulisq; hominum animis mirifice norat querulationib9 ad præstigias accommodatis imponere. Multorum exemplorum vices explere poterit, quod Crusius refert: *apud Wormaciam alicubi,* inquiens, *per aliquot dies, non modica equitum armatorum turba euntium & redeuntium conspiciebatur, quæ in vicinum montem, unde & egressa, circa horam nonam noctis evanescebat. Ibi a quodam qui se cruce signaverat per nomen Dei sunt adjurati, qvinam essent? Respondit eorum unus pro omnibus: Se non esse milites, sed militum animas, non multo ante ibi interfectorum. Arma & equos, quæ sibi antea fuerint instrumenta peccandi, nunc esse materiam supplicii, omnia sua esse ignea, etsi a vivis corporali oculo cerni non possint. Inter eos fuisse conspectus Comes Emicho dicitur (sup. 1117. anno occisus) qui dixerit, se ab hac pœna precationibus & eleemosynis liberari posse.* k.)

k.) Crusius annal. Svev. P. 2. l. 9. c. 9. p. 331. ad ann. 1123. ex Ursperg. & Tritenh. conf. Kornmann. de miracul. mortuor. P. 7. c. 75. ex Nauclero. aliis quoq; vicibus ibidem exercitus hujusm. visus fuit, patet ex Petr. Thyræi. l. 1. de locis infest. c. 1. p. 10. ex Chronico Hirsaugiensi recensente, circa ann. 1098. non procul a Wormatia, noctesq; diuq; pedites equitesq; hora nona vespertina ad montem quendam rediisse. c.] Waldschm. pythonissa Endor. P. 2. conc. 1. p. 472. ac in eod. chronico similis histor. sub ann. 1168. eod. in loco contigisse memoratur, ceu refert Delrio Disq. mag. l. supra c. p. 293.

§. 16. Qvanqvam autem dæmones esse adeo ire nollent inficias pontificii, tamen ne auream de reditu animarum purgandarum sententiam perderent plane pleneque; ita rem sunt agressi, ut *equos diabolo, animabus sessores* attribuerent. Sic Bellovacensis. Cum enim narrationem supra l.) allegatam pertexuisset: *Hinc apparet* inqvit, *quales eqvi sint illi super quos aliquando animæ defunctorum videntur equitare. Sunt enim dæmones, se in equos transformantes. Equorum sessores sunt animæ, miserrime peccatis onerata, tamq; armis quibusdam & clypeis onustæ.*

l.) §. 9.

§. 17. Ac ne absq; rationibus ea videatur asseruisse, caussam dictorum mox addit: & quidem armorum, ex pro-

phetico illo m) *Descenderunt in infernum cum armis suis, quæ fecerunt in vita arma iniquitatis peccato: nolentes ea facere arma justitiæ Deo.* Equorum: *certum est etiam equum animal esse superbum & contumax, contentionis & belli cupidum, ferventem ad coitum, & in libidine præpotentem* n.) *Dæmones igitur in equos transformati ostendunt sessores suos talibus sceleribus se oblectasse.* Ut quocg tanto magis placito veritatem conciliet, aliud statim exemplum in auxilium advocat, ubi comitem qvendam a spectro (eqvo insidente nigro, stringenteq; gladium, ac fœminam quam insequebatur nudam transfigente, transfixamq; in foveam carbonariam præcipitante, prout videbatur) inter alia qværentem inducit: *qvis esset? tunc illud subsistens, ego sum vester ille miles, inqvit, & hæc est mulier illa nobilis uxor illius militis, qvem pro amore meo interfecit, ut licentius meo concubitu frueretur & freqventius. Et in hoc peccato ambo mortui sumus; ad qvem comes, qvis est, inqvit, ille eqvus super qvem sedetis? respondit: Diabolus est, qui nos ineffabili vexatione torqvet.*

m) Ezech. 32. 27. Rom 6. 13. n) consentit Delrio Disq. l. 2. qv. 28. Sect. 3. p. 304. *. Diabolus libentius induit animalia, in quibus aliqva sunt quæ merito culpes.

§. 18. Qvo in loco prætereundus non videtur eqvus ille nobilis cuiusdam ad inferni iter instratus. Vixit homo ille seculo ab hoc primo avitum splendorem detestandis moribus deformans. Hic aliquando de nocte surgens cum servo scelerum socio, ut infestam viatoribus operam navaret, ingentem equitatum in modum exercitus ire sibi in occursum conspicatus, paulisper e via deflectit. Præteri erant jamjam copiæ, ubi ex equite prope satellitium sequente, cum alio equo, ita probe instructo, ut præter sessorem desideraretur nihil, sciscitabatur: Quinam illi quos jamjam viderat ibidem transire? ille: *exercitus*, inquit, *furiosus est ex inferno*; nobilis: at quem sibi vult comtus ille equus? respondet: expectat fidum domini mei ministrum, (nomen ipsius cum quo loquebatur, referens) vertente anno, ferro transfodiendum, hocq; caballo nobiscum devehendum. Dixerat, viamq; perrexit. Hic vero perterrefactus ad meliorem rediturus frugem abati cuidam fit a stabulis, attamen & sic eo ipso quo hæc viderat, die, furca ... consorte terebratur. o.)

o] v.

o.) v. de hac hist. Dieter. T. 2. Conc. 4. in c. 17. Sap. p. 1016. Menger. Inform. Contc. p. 283. M. Cyriac. Spangenberg: Adels Sp. 2. Th. 13. b. 32. c. p. 380. 381. Waldschmid. Python. Endor. P. 2. conc. 3. p. 485. ex libro cui titulus: Wend Unmuth. Ernstens Bilderhauß 3. Th. Sect. 5. p. 701.

§. 19. Sed ad prima illa qvod attinet, cum istum Phantasi pullum, purgatorium jamdudum inter entia rationis scriptura præeunte nostrates sepeliverint, idemqve cum animarum præsentationibus fecerint, dubium mihi est nullum, totum agmen istud infernale *spiritibq* accensere *malis*. Tales enim sese tam verbis qvam factis significarunt multoties; illis, fingendo alium præter cœlum & inferos locum, unde in terras ad hominum suppetias animæ demigrarent; his præter eiusmodi persvasiones falsas, cruciatum mentibus, damnumqve corpori aliisqve bonis illaturi. Qvod damna intulerint, exempla prostant apud Delr. l. c. p. 293. ex Waltere de Milene it. p. 295. & conf. §. 31.

§. 20. Locum hic suum faciamus illi tot inter notabili spectro. Sistitur illud tanquam vir gravitate eximius, reverendus cana senectute, qui albo baculo, quem gerebat, subinde motitato autoritatem aucupatus, verbis ad confluentem populum factis (agebat enim anteambulonem) hortabatur: Via cederent domumq; reverterentur, si nolint semet exponere periculo h. e. *fidelis Eccardus*. Quod nomen nunc indidisse sibi ipse, nunc accepisse abs aliis deprehenditur; p) nempe cujus appellationis ille initio fuerat autor, eandem deinde vulgus in ipsum usurpavit. Qvis autem ille Eccardus? ambiguum! Apponam nihilominus diversas sententias, ut cui hæc illave ad palatum non fuerit, aliam habeat qvam degustet; cui neque ista, libere abeat & ipse pocillator sibi, ipse sibi coqvus sit.

p] autorem hujus nominis ponit Eccardum Agricola l. c. & cum eo Vechnerus, sed alios Heiderus, & autor anonym. Geschicht der Land-Grafschafft Thüringen c. 4 p. 26.

§ 21. Edocet igitur Agricola qvod fuerit *heros qvidam de Brisach* Germano sangvine oriundus, dominus Alsatiæ & Brisgau, qui sec. VIto clarus Harlingorum (qvorum genus & ipse referebat) cædem abs Ermentrido patratam tutoris nomine insigniter vindicans immortalem, sibi fidelitatis famam apud gen-

tem suam meruerit, adeo quidem ut eius nomen in comumne fidelitatis Symbolum effloresceret. q)

q] Agric. l. c. (& anonymus in Erklärung teutscher Spr. impress. Francof. anno 1582 p. 357. iisdem verbis,) eqvidem ipse Ekkartum nostrum post pugnam istam in roseto Wormatiensi Dieterici a Bern, collocat, at Crusius in annal. Svev. P. 1. l. 8. c. ult. p. 219. duella illa memorans sub ann. 529; ipsis eum interfuisse ait.

§. 22. Cum vero Christiana gentilitas, papatus inqvam, inter alias fabularum segetes illam qq. de *monte Veneris* parturiret, fidelis sui Eccarti haud immemores Germani, *ostiarium* constituere *montis illius*, cujus foribus assideat & ab ingressu ejus omnes prohibeat, ne illic desidere cogantur & æternum cum infelici manere *Tannheusero*. Qvo de itidem multa nostri majores fabulati sunt. *Hic enim cum Veneris e monte, qvem tamen ubi sit locorum nescimus, per angustam forte rimulam evasisset, ad Urbanum pontificem Rom. confugit & supplex facinorum suorum veniam petiit. Sed tristem passus fuit repulsam, illo Rom. præsule dicente: Bacillum qvem aridum manu tenebat, facilius posse revirescere, qvam Tannheuserum veniam scelerum suorum exorare. Abiit Tannheuserus & in Veneris montem desperabundus se recepit. Non multo post ille bacillus florescere cœpit. Qvæsitus ubiq; locorum Tannheuserus, hoc ut evangelium ipsi nunciaretur, sed reperiri miser nusqvam potuit, & ita non sua tantum, sed etiam Urbani valde inurbani, culpa in nescio qvo Veneris Paradiso cum Cypria Deorum meretricula & impuro masculi generis Cupidine permanere coactus fuit.* r) Porro uti ea qvæ de monte circumferuntur Veneris tantum non sunt eadem cum Horselbergeis fabellis, ita & hunc honorem suo invidere Eccarto noluerunt nostri. Ivit igitur, rediitq; cum Ista familia qvæ Horselbergam incolere credebatur, adeoq; communis qs. inferni janitor constitutus fuit.

r) *Sunt* verba Heideri V. 2. or. 28. p. 1224. ead. qq. Agricola l. c. conf. Kornm. montem Veneris c. 14. p. 126. & qui ex eo Prætor. Blocks-berg 1. T. c. 1. §. 8. p. 17. seq.

§. 23. Sunt tamen & alii qui appellationem istam derivant abs *Hegecarto* quodam Bojorum rege, qui tempore belli Trojani vixerit, quemque finxerint veteres quæ foribus inferni sedentem, instruentemque fidis monitis ingressuros unde *Troicus Heccardus*, ac porro corrupte der treüe Eckart dictus, id quod

postea

postea in proverbium abierit s.) Fulgentissimum Lipsiæ sidus, B. Thomasius in literis ad celeberr. D. Casp. Sagittarium *illud notum*, inquit, Eccarto Marchioni *cognomen fidelis adhæsisse, non minus quam* Eccarto Brisacensi *illi, qui postea proverbio de fideli Eccarto occasionem dedit; quanq. sint, qui originem adagii ad ipsum* Misnensem *referunt; nec desit qui* Econem Repcovium, *Saxonici juris scriptorem. Proverbium ipsum cum historiis vel fabulis huc pertinentibus altera de Tanhusero, altera de spectro Mannsfeldensi Ioannes dabit Agricola, de Tanhusero etiam nonnihil Goldastus ad paraneticos veteres* t.)

s.) Zeiler. Cent. 2. Ep. 96. addit tamen: hæc fabulis annumeranda. Conf. Aventin. l. 1. annal. Bojor. f. 38. a. t.) Debentur ea Phil. Bern. Eck. in disp. 20 80. Ienæ sub præsid. D. Sagittarii de Eccardo a. instituta, ubi itidem hoc proverbium ad Marchionem istum refert, in eamq; sententiam profert diploma ab ann. 1041. hujus argumenti; Henricus-Rex-ob minime denegandam voluntatem fidelissimi fidelis nostri Eccardi Marchionis-decem regales mansos-in proprium dedimus. extat Sect. 16 17.

§. 24. Conjecturis res agitur. Auguremur igitur & nos. Qvid enim? si nomen illud non mutuatum, sed ad mores habitumqve spectri illius efformatum existimemus? Eccart enim si sensum spectes sonat qvasi Hegerath ab Hegen servare, custodire prudenter & consulte. u) Porro τὸ Treue fidelitatem signare Germanis, iis qvoqve, qvi nondum ære lavantur, constare arbitror; at illud tamen addere volui, qvod originem suam ex antiqvitate accersat. Flacii est sententia τὸ Truwe vel Treu proxime idem esse ac divinum, quod veterum Germanorum lingva: Trutis, deum significet. Indeq; & Germanorum antistites Trutas suum duxisse nomen x) Erit igitur ex vocum genio nomen hoc der Treue Eckart qs. einer der treuen Rath heget / ein treuer oder göttlicher Rathgeber/ qvalem senex iste, si verba attendas, egregiè se norat adprobare.

Matt. Luth. in nominibus propriis Germ. p. 26. x) Flacius Illyricus in præfat ad Otfridi Evangel. allegante Sched. de dis Germ. Syngr. 1. c. 2. p. 258. Scheffer. Upsal. c. 16. p. 309. seqq. Scheræus tamen τὸ Treue dictum vult a Druyda. in Miscell. hier. P. 3. p. 134.

§. 25. Malim tamen primitus dictum esse: der Drude

Hegrath

Hegrath/Druyda consultans, nempe a priscis Germanorum Vatibus. Uti enim Eccartus noster monebat confluentem turbam rerumque edocebat futurarum eventum; ita qui Druydæ nomen sibi sumebat omnis sese veritatis & fidei cum erga Deum tum erga homines profitebatur doctorem, ceu loquitur Merula y.) Uti Eccartus gravis qvoad faciem atque incessum, ita Druydum prolixa vestis bisulcaque barba magnam præ se reverentiam ferebat z.) Baculo albo utebatur Eccartus, & eadem quoque literarum monumentis de Druydarum moribus cognoscimus, nec dubium esse poterit horum baculos similiter fuisse albos, utpote quem colorem tanq. præcipue Deo decorum adamabant. a.)

y.) in Cosmogr. P. 2. l. 3. c. 11. p. 310. conf. Sched. de Dis. Germ. Syngr. 2. c. 1. p. 254. & c. 13. p. 291. Wegener. in notis ad Lutheri nomina Germ. p. 218. ibique in calce allegatos autores plures.

z.) id. Sched. c. 8. p. 277. & Schmid. Chron. Cygn. P. 2. c. 2. p. 342.

a.) baculis usos esse Druydas conjicit Conradus Celtes ex quibusdam antiquis imaginibus ad radices pinniferi montis, Vichtelberg, in coenobio quod. a se visis prout habetur ap. Merulam d. l. Ac solennis fere fuit baculorum usus apud priscos sacerdotes. Nam & de Borussorum summo pontifice Crive Erarte dicto, tradit Dusburgus P. 3. c. 5. de Pruss. quod tantæ fuerit autoritatis, ut etiam nuncius cum baculo ipsius aut alio signo transiens terminos regionum (quas ibi memorat) a regibus & nobilibus omnique populo maximi fuerit æstimatus. conf. Hartknoch. Preussen r. T. 8. c. Bl. 147. 148.

§. 26. Ac videtur utique sicut alia Germaniæ loca, ita Thuringiam quoque Druydum e Gallia sub Tiberio Claudiove Impp. trans Rhenum demigrans insedisse superstitio. Allegamus in hanc sententiam Diodorum Siculum, qvi ad Scythiam usque Oceanumque & Herciniam sese, ait, Druydas dispalasse. b.) Allegamus etiam inventum aliquando in vicinia Thuringiæ, Voitlandia, lapidem ita inscriptum Δρυιδῶν μέγιστος Δυρβαλής. c.) Conjicere ex his similibusque poteris transitum Druydarum ex vicinia in hanc terram, arborum nemorumque divitiis moribus ipsorum imprimis aptam; nec sane *Truttenbusanum* & *Treutenburgum* (illud Sveviæ cœnobium anno 1181. excitatum, hoc Thuringiæ castellum prope Unstratum flumen) alios nominum suorum autores quam sacerdotes istos, ipso millenario finiente hic alibique superstites, [testis est Celtes,] d.) profitentur.

b) Diodor.

b,) Diodor. Sic. l. 5. bibl. conf. omnino Sched. Syngr. 2. c. 1. p. 254. Dress. Isag. Mill. n. 3. p. 259. 260. c.) Schmidii Chron. Cygn. P. 2. c. 2. p. 340. p) Conr. Celt. in descriptione Norinb. c. 3.

§ 27. Devenio igitur in eam sententiam, qvod larvatus iste Senex ad modum apparitionis eo nomine sese accommodarit, ut qvemadmodum per τὸ Treue/ s. ut mihi placet: Druyde/ habitum maxime, quem referebat, expressit; ita per τὸ Eccart s. Hegrath, mores insinuare voluerit. Scilicet & hoc modo imponendum erat misero popello, quo minus in oblivionem desineret patrum superstitio, tunc aut non plene, aut non ita sepulta diu. Succedente tempore vocem Treue/ qvæ est fidelitatis nota, in locum τ̃ Druyde/ substituit & sonus similis & quod illud nomen hoc cœperat esse notius. Cum igitur per parœmiam dicere vellent: Du warnest mich wie der Druyde Hegrat/ dixere pro eo: Du warnest mich wie der Treue Eckart. Porro cum nomen Eccarti certis jamjam personis accommodatum, possessores aliqvando fidei decore insignes, (multi enim Eccarti cognominati sunt fideles) nancisceretur, jamjam confusio oriri cœpit, ac denique & genuina origo ignorari. Hinc factum existimemus, cur, cum proverbii huius incunabula essent investiganda, his de nunc apud Marchionem illum Misnensem, nunc ap. Herlingorum tutorem, nunc ap. alium qvempiam inqvireretur, re tamen an hic illeve fuerit, dubia. Hæc nobis videntur, quibus quidem si candidum quis calculum adjiciat, non pugnamus, sin nigrum, nec ipsi pugnamus.

§. 28. Disseruimus hactenus de iis qvæ circa qvæstionem, qvid fuerit ille exercitus? notari poterant, nunc qq. in apparitionis modum inqviramus. Hominum eqvorumqve formis spiritus istos fuisse indutos jamjam supra monuimus; Fuerunt tamen ita, ut tantum non semper aliqva eis adhæserit deformitas. Quippe in omnibus fere, qvas legas, historiis aut truncata aut enormia aut alia qvædam præter regionis istiꝰ mores observaveris. *Humanis* autem in hoc negotio *imaginibus* utebatur diabolus, ut eo commodius tanti illas animarum larvas, qvanti volebat, credulitati venderet. *Eqvitatus* autem cum ad fastum non adhibeatur modo sæpiuscule, sed & ita tractetur, a militibus præcipue, ut eqvi potius qvam æqvi ac miserorum habeatur ratio, tanto magis ab illo in

C specta-

ſpectaculum uſurpari poterat. Ac ſane uti ſuperbiæ vitio a principio infamis fuit diabolus, ita nihil non movit, quo autoritatem majeſtatemq́ ſibi corrogaret apud credulos, tantoque majorem ſibi reverentiam atque timorem abs iisdem extorqveret, qvanto rariorem apud ipſos verum Dei cultum non ignoraret. Legas hinc *multo eum comitatu* integrisq́ turmis inceſſiſſe conſtipatum. Legas quoqve *venatorum* moribus dediſſe operam. Nam & hæc olim magnatum erant ſtudia; at improba, ſuo qvippe ſuorumq́ detrimento conjuncta. e) Noluit igitur eorum moribus, quibus ad imitationem ſolicitabatur, eſſe inferior *ἀνθρωπαγρευτὴς* ille acheruſius.

e) v. omnino Spangenbergs unchriſtlichen Jagteuffel. inprimis c. 18. hæc habet: Hieher gehören nun auch die Teuffelsjagten/da der Teuffel in Geſtalt und Perſon deren/die etwa grauſame und unbarmhertzige Jäger geweſen ſind/ zur Nacht und auch bey hellen Tage ſich ſehen läſſet/hetzet und jaget/wie man davon ſaget/daß etliche Fürſten und groſſe Herren noch heutiges Tages ſollen geſehen werden/ daß ſie jagen an den Orten/ da ſie etwa bey ihren Leben/ mit groſſer Beſchwerung armer Leute ihre Luſt mit jagten und Wildbahnen gehabt &c. extat in Theatr. diab. T. 1. p. 222. conf. § 31.

§ 29. Sed unde tanta diabolorum copia? generoſi nempe parentis magna eſt familia. Id perſvaderet forte nonnemini cui placet Germanorum loquendi ratio, quæ matrem diaboli in proverbium produxit; f.) aut cujus in cerebro fœcunda Lilit parit. g.) Sed ita & patrem diabolorum noſſe velis. Meminit ſane Hieronymus qui patrem diabolo aſſerere fuerit auſus; h.) quod ſi & pullos ex incubo & ſuccuba oriundos addideris, i.) profecto qvos iſti generare non potuerunt, fabularum numero explere juvabit: Alia edocemur ex ſacris literis, angelos a Deo creatos eſſe magnam vero eorum partem a creatore deſciviſſe & quanquam exactum numerum ignoremus, tamen qui hoſpitem illum integræ legionis k.) non neſcit, nec ingentes dæmonum exercitus ignorare poterit. Sed de his Theologi.

f.) audaculorum adagialis ſermo eſt: Ich fürchte mich nicht und wenns der Teufel und ſeine Mutter wäre. inquirit in proverbii hujus originem L. Fellerus in floribus Philos. c. 7. p. 103. ſimilis elegantia eſt: Man ſagt/daß der Teufel/wenn es donnert und die Sonne ſcheinet/ ſeine Mutter alſo ſchlage/ daß ſie Oel gebe: item: Was

der

der Teüfel thut/ wenn seine Mutter nicht zu Hause ist! habetur ap. Prætor im Blocksberg 2. Th. 1. c. p. 113. g.) de Lilit dæmonissa v. Elias Levita in Thisbi fol. 49. & Buxtorf. Lex. Talm. col. 1140. ejusdem Synag. Judaic. c. 4. p. 80. alleg. maxime reverendo D. Pfeiffero in Vexat. dub. Cent. 4. l. 22. p. 710. adde Selden. de Dis Syris Syntagm. 2. c. 1. p. 250. Waldsch. Python. Endor. p. 9. 50. quid? si illam Germanorum formulam ex Judæorum schola de Lilit, dæmonum matre, ad Christianos fluxisse, ita ut jocus, pullum ex hunc duserit, dixerimus? h.) Hieronymus T. V. f. 37. in Es. c. 14. conf. Keisersberg. Serm. f. 95. alleg. Fellero d. l. i.) v. supra §. 14. lit i. k.) Marc. 5. 9. ad quæ verba Musculus von des Teüfels Tyranney: daß seynd wohl 6. oder 7000. böser Geister/ welches die Pommern wohl wissen/ welche wenn sie einander schelten/einer dem andern wünschet und fluchet: neun tausend/ zwentzig tausend Thunnen voll Teuffel/und darum auch kein Land ist / da mehr besessene Leute zufinden als eben in Pommern / denn sie wollens also haben und messen einander die Teuffel mit Thunnen zu. Habentur in Th. diabol. P. 1. f. 103. a, qvod votum hodieqve usurpant. Qvi plura testimonia de multitudine diabol. desiderat, adeat Jodoki Hokkeri l. cui tit. der Teufel selbst. extat in eod. Theatr. P. 1. fol. 11 nec parum conducit, ut magnus exercitus dæmonum se sistat aliqvo in loco, agilitas ipsorum, inde & Germanicum nomen Voland diabolo natum esse existimatur. Der Voland kommet von Lateinischen valendo d. i. starck und mächtig seyn / aber nur in bösen Sachen/ so viel ihm GOtt verhängt / daß er auch daher der böse Voland genennet wird. it. es kan kommen von volando das ist fliehen/in der Lufft hin und wiederstreichen / wie ihn auch Paulus darum nennt/den bösen Geist unter dem Himmel Eph. 6. &c. Scherz. Miscell. hierarch. P. 1. p. 24.

§. 30. Quid autem de colore addamus? Nempe quoad hunc quoque ad terrorem sese novit componere diabolus, ita, ut cum apud illos, qui aversantur albedinem, albus; ita apud hos, qui amant, niger compareat l.) Indeque & nomen ipsi, quo infernalis æthiops, Helle Mohre alicubi m.) audiat, quia Europæis ut plurimum talem se sistit. De Ariis Taciti verba sunt: quod *arte ac tempore lenocinentur; nigra scuta, tincta corpora, atras ad prælia noctes legant, ipsaq; formidine atq; umbra* Feralis *exercitus terrorem inferant, nullo hostium sustinente novum ac veluti infernum adspectum* n.) Ita videtur historicus ille sub Ariorum descriptione formam familiæ hujus dæmoniacæ tradidisse, ac sane feralem illum exercitum per Germanorum wütende Heer exponit Crusius, locum hunc ipsum annalibus

inferens. o) Geminum huic exemplum eſt, quod Althammerus refert: *Noſtra*, inqviens, *ætate militum manus in inferiori Germania ſe diabolos appellarunt ad incutiendum terrorem iis, adverſum qvos mittebantur. Veſtes erant nigræ, haſtæ nigræ, vultus ipſi nihilo candidiores.* p)

l.) conf. L. Felleri flores Philoſ. p. 51. & Arnoldi Zugabe über Abrah. Rogers offne Thür zu dem verborgnen Heydenthum p. 855. m) apud Ottium in Onomatol. D. Dieter. T. 2. Sap. Conc. 5. in c. 17. p. 1025. vocat eum das ſchwartze Caſperle. conf. Waldſch. Python End. P. 2. Conc. 1. p. 420. Hole ſie der ſchwartze Caſpar der des Schultheiſſen Geyß holte/ inqvit Florianus Daule von Fürſtenberg im Tantzteuffel Th. diab. P. 1. p. 179. 2. n) Tacit. de morib. Germ. c. 43. n. 6. o) Cruſ. ann. Svev. P. 1. l. 1. c. 4. p. 15. p) refert Kirchmayer. ad l. c. Tac. p. 427.

§. 31. Non oculis ſolum eiusmodi ſpectra fuere obvia, ſed auribus quoque uti Eccardina iſta familia. Per literas me edocuit vir, cujus memoriam ſemper venerabor, quæ ipſi olim aliisque multis Paſtor quidam ex Erfurthenſi diœceſi tradiderat, imprimis commemorans: ſibi aliquando cum parente ſene ex urbe ad rurales penates die iamiam moriente revertenti pone venatorum clamores, per agros ſeſe diffundentes increbuiſſe, cum ſenex ad ipſum: Secedamus, inquit, de via, exercitus imminet furioſus. Et ecce vident tranſire turpes vertagos, cerberosque hiantes, vident quosdam venatico indutos habitu, oculisque flammantibus, torvoque adſpectu horrorem cuilibet deproperantes; audiunt præterea inconditos venatorum clamores, latratus canum, cornuumque boatus. Incolumis tamen evadit uterque. Pauſanias quoque prodidit, in campis Marathoniis, in quibus Athenienſis dux Miltiades Perſas vicerat ante C. 491. multis annis poſt, ſpectra noctu eſſe viſa, militares clamores, hinnitusque equorum auditos eſſe, pluribusque curioſius perſcrutari volentibus haud parvo diligentiam ſtetiſſe ſuam, q.)

q.) refert Cruſ. ann. paralip. p. 34. Nicol. Leonicus de var. hiſt. l. 2. c. 29. Kornm. de mir. mort. P. 7. c. 74.

§. 32. Ex iis, quæ modo recenſuimus, videre eſt, catervalibus iſtis dæmoniis viam qua tranſitura erant receſſu ſuo patefeciſſe homines. Nec hoc ſolum, ſed & ſubmiſſa in terram declinatione acheronticum iſtum exercitum æſtimaſſe audio. Patior

tior persvaderi mihi facillime. Legi n. alibi qq. hunc cultum exhiberi spectris. In Orientali Russia messis tempore meridianus dæmon habitu viduæ lugentis rura obambulavit, operariisque, nisi protinus viso spectro in terram proni fierent, brachia cruraque fregit. r.) Et Proteus sane sylvestris ille in Silesia impetravit a Caucasi sui habitatoribus viciniaque ut prostrato humi corpore colatur. s.) Uti autem venerationes ejusmodi in desideriis sunt diabolo, ita ab eorum qui præstant, læsione abstinere, si vel maxime Dei providentia non prohibeatur, videtur ideo, ut plures in eand. superstitionem pelliceat.

r.) Delr. l. c. p. 287. b. s.) Prætor. Rübezal. p. 426. conf. omnino in hunc §. Menger. Inform. Consc. Ev. q. 9. p. 288. seqq.

§. 33. Ad caussam nunc calamum proferimus. Ea est hominum conditio, ut multi peccare malint, quam vivere, pauci ita vivant, ut ne benignitate in se Dei abutantur. Idem sentias de Germanis nostris. Collustrati equidem lumine Evangelii, sed ductores nacti infelices, ad tenebras deviarunt denuò, fabulisque irretiti peregre iverunt ad statuas, lustrationes egerunt, animabusq; vagabundis vacarunt, ac, ut in compendio dicam: ad antiquum ingenium nomine redierunt novo. Non itaque noluit Deus justissimum exercere judicium, permissurus, ut quibus adeo cultus reprobus cordi esset, domi haberent integros, quos peregre quærebant, exercitus, infestos deos, larvas peregrinantes, erronesque animarum absoluto penso beandarum. Ita hominum meruit improbitas, ne diabolum talia molitum Deus impediret.

§. 34. Supra jamjam mentionem injecimus *Wodani* ex veteri superstitione huic exercitui ceu autor & præses assignati; animadverto tamen, qvod eandem functionem deæ qq. nonnullæ obire existimentur, ut *Holda*, t) *Diana*, *Herodias* decrepitaq; *Bertha* u) sive illæ exemplis, sive fabellis anilibus prognatæ, aut deniqve ex utrisq; complicatæ, qvemadmodum valde suspicor, fuerint, eqvidem non disquiro. Meminit sane Discipulus x) *qvi festis natalitiis Deam, qvam qvidam Dianam nominant, in vulgari* die Frauen-Huld *dicunt cum suo exercitu ambulare.* Et in synodo Ancyrana y) *damnatur illa veneficarum opinio, qva mulieres dæmonum illusionibus seductæ putarent se noctu cum Dianâ e-*

quitare in bestiis quibusdam & multa terrarum perlustrare. Indeq; & factum existimarim, quod sagæ quoq; ipsæ dicantur die Frauen Hulden z) Primo quidem dæmonum alii dicebantur gute Hulden a) quod nempe ab officiis essent hominibus, alii Unhulden/ quod eiusmodi operam, ut videbatur, amicam non præstarent, sed nocentes essent. Deinde vero posteriorem appellationem sagis propter commune studium, communem & ipsam fecit consvetudo. b) Quæ de *domina Hulda* dicuntur, eadem & *de Diana* circumferri legas c) nec aliam ab utraq;, nisi nomine *Herodiam* arbitratus fuerim. Tandem: *de moribus Berthæ* (seu Berthradæ, quæ regis Caroli mater fuit) *accepimus*, inquit Camerarius, d) *fœminam fuisse iracundam & pæne sævam, quod adhuc fabulæ apud nos confirmant, de vagante circa domus noctu Bildaberta (Wildaberta) i. e. fera Bertha, ejulantes & contumaces pueros corripiente atqve lacerante, qvo terrore hi a matribus compescuntur.* Paulo aliter Crusius e): *A Cæsare Henrico IV. imp. & uxore ejus Patavium libertate donatum est. Inde in signa libertatis armato carroccio uti cœperunt in bello Bertha nominato. Hinc dictum hoc ortum puto, quo terrentur inqvieti pueri:* Schweig/ oder die eisene Bertha kumpt. At Bertham tamen, cum illis supra memoratis, dæmonum gregi accenset B. Matthesius f.) Qvod si vero hæc inter æqvivocationem exercitus huius referenda quis duxerit, nec ipse adeo refragabor.

t) Dicitur & Hulda, Hola/Holla it. Fauta/Fute, inde der FutenAbend vel guteAbend/ servis & ancillis apud paganos in deliciis. u) dicitur Berchta qq. it. Herka. x) Discip. serm. de tempore x1. y) can. 24. z) ita audiunt passim Agricolæ in teutsch. Sp. 301. p. 162. b. a) Synonyma horum sunt Wichtlichen/Erdmennerchen/helle Keppelein juxta Agric. d. l. p. 163. b.) conf. Theatr. Diabol. P. 1. p. 77. b. f. c) conf. Prætorii Saturn. prop. 48. & 54. d) Camerar. in Niceph. Chronol. cit. Crusio in ann. P. 1. l. 12. c. 6. p. 319. e) l. c. P. 2. l. 8. c. 7. p. 266. scripserat tamen idem c. 5. p. 256. Carrocium pro Ca Wocio. f) Matthes. Auslegung der Fest-Evangel. p. 22. was seynd anders alle Polter und Rumpelgeister/unnatürliche Irrwische/ Frau Herodias oder Fr. Holda/ die alte Berchte mit ihren wütenden Heer/Schretel/Wichtele/ Trollen/ Bergmennel/denn lauter Teuffel?

§ 35. Præterquam autem quod immediate infernalis ille turmifaber artem hac in parte suam exercuerit;

rit ; magiam quoqve in producendis infernalibus exercitibus suam collocasse operam, legimus passim. Hunnorum non arma sed carmina, spectris in terrorem objectis, Francorum copias dedisse aliquando in fugam memorat Gregorius g.) Ac Delrio variis nostri argumenti exemplis recensitis : *tales exercitus*, inquit, *possent magi multos exhibere, si ex pacto, quod cum dæmone superiore habent, dæmones illi subditos evocarent.* h.) nec nostra omnino ætas ignoravit ejusmodi diabolificos, milites non solum, sed & opiliones, uti narrant illi, qui & ipsi viderunt sæpius. Quam superstitionem Martialem Wierus, magis tamen ac cætera ibi circumspecte, consignavit : *Ut mille hominibus vel equis cinctus quis appareat, anniculus salicis ramus unico inflictu abscissus usurpatur cum exorcismo, barbarorum nominum recitatione & characteribus absurdis.* i.)

g.) Gregor Turon. l. 4. Hist. c. 28. conf. Olaum Magn. p. 118. m. h.) Delrio Disquis. l. 2. qv. 27. Sect. 2. p. 295. a. i.) Wierus de præstig. dæmon. l. 5. c. 11. p. 542.

§. 36. De cætero, quanquam Deus istiusmodi exercitibus hominum emendare improbitatem voluerit, tamen nunquam legitur permisisse, ut talis militia ultra incussionem terriculamenti eo processerit, quo solet militia hominum. Nam si lædere, occidere, munitiones capere vel hostium invadere castra sinerentur, nulla illis humana potestas valeret resistere. k.) Condescendere secum, quorum causa tunc agebatur, debebant, culpæque merita ruminari, sed tantum aberat, ut per plateas insana acciti curiositate, tanquam ad spectaculum effundere sese dubitarint, ut potius visa auditaque neqve ad scripturas, neque rationem componentes magnam adaugendæ superstitioni fenestram patefacerent. Quemadmodum itaque diabolus præcipue suam hanc industriam ad genium illius seculi fabulosum adaptarat, ita & ea, quæ de purgatorio, posthumis precibus, vagantibusque in terris animabus, circumferebantur, facili persvadebat negotio. Ut nihil dicam, mancos illos & loripedes & acephalos, hominum animas, quarum se nomine vendebant, alicujus materiæ, & quæ eam sequuntur, insimulasse : nec dicam, diabolum furioso illo suo agmine bonorum angelorum acies l.) imitatum, aut plane dubios circa sancti illius exercitus autorem

rem reddere male feriatos, aut saltem parilem sibi cum Deo virtutem affingere, temere attentasse.

k.) verba sunt Delr. l. 2. qv. 27. Sect. 2. p. 295. a. l.) Gen. 32. 1. 2. 4. Reg. 6. 17.

§. 37. De loco nunc & tempore videamus. Licet vero diabolus omnium regionum agat trapezitam, mensam tamen non ubique ponit. Malunt alii in umbra, alii vero non nisi ad tabernam in foro positam, nummisque præsentibus cambire. Semet defendant ipsi, qui diabolorum frequentiam in cœli dispositione terræque situ collocant; & *quandoquidem aquilo quam maxime a sole & benignitate clarissimi luminis est remotus, ea re illic inter immundissimas abominabilesq; tenebras diabolorum legiones stabulari* ajunt. m.) Hominum moribus, non cœli regionisque temperie diabolorum larvæ accersuntur. Nam superstitioni magis, quam impostura, aptum est nihil. Nostræ huic, de Ekkardina familia, actioni Thuringiam imprimis Franciam, Heidelbergam, Sveviamq; theatrum legisse pantomimum istum infernalem observamus.

m.) Besold. de nat. pop. c. 4. Gaffarell. de curios. inaud. c. 13. n. 10. c. Consult. Lansii contra Germ. p. 893. in locis septentrionalibus literali sensu sedem esse diaboli scribit Olaus M. l. 3. c. 22. p. 127.

§ 38. Habitaculum notabilius celebratur mons ille Isenacum inter & Gothanum (ap. Ferrarium, ceu loquitur Kornmannus, n.) *Horselberga* seu Horselanus. *Hoc nominis accepisse fasti nostri referunt*, inquit Heiderus, *quod ejus accolæ miserabiles ejulatus & insanos clamores & verborum sonitus & stridores ferri & tractas catenas* (animarum sive spirituum, prout addit Kornmannus; ita nempe fallebant plebeculam monachi, quasi officina purgatorii eo in loco esset) *exterriti audirent, ut alter alterum his compellaret verbis:* Hier der Seelenberg/ *quæ voculæ postmodum in hanc unam coaluerint & in causa fuerint, hic ut mons Horselanus, lingva nobis propria* der Hörselberg *diceretur.* o.) Alias, rationem tamen ob eandem, *Horrisonus* quoque audit. p.) Nec dubitarim asserere, ab ejusmodi sonitu inferno natum esse nomen, quo infernus: Pinck Panck/passim apud patriæ linguæ observatores appellatur. q) Catenarum enim singultus ferrique altercationes, quales concitant fabri

canthis

canthis vestientes rotas, non obscure reddit. Tales autem, cum infreqventes non essent circa montes ejusmodi sonantes, Heclam puta, Ætnam, Vesuvium &c. inter purgatorii officinas a fabulicolis numeratos, sonitum istum lingva æmulabatur.

n. o) Kornm. de mir. mort. P. 2. c. 47. p) Heider. Orat. 4. de Thuring. p. 1221. q) Florianus Daule von Fürstenberg im Tantz-Teuffel: ich halte dafür in einer solchen Arbeit sterben/ sey sehr gefährlich/ zubesorgen/ daß sie in Nobiskrug/ oder Venusberge (Münsterberg oder Goldberg) fahren/ da denn zu tantzen alle Tage gnug und vollauff seyn soll/ daß man von solchen tantzen wohl sagen mag: Also tantzen die Teuffel in der Hölle zu Pinckepanck/ wie ichs von vielen ehrlichen/ verständigen auch einfältigen Leuten gehöret habe / extat in Theatr. Diab. P. 1. p. 179. c. vom Nobißkrug Scherzi Miscell. Hier. P. 1. p. 32. von Venusberg Kornm. in monte Veneris.

§. 39. Illud, quo mons iste primum innotuit, hoc fertur fuisse: Reinswigæ cuidam, ex infima sorte in regiam uxorem a, nescio quo, Angliæ rege adscitæ, deque salute defuncti mariti solicitæ revelatum fuit, ipsum in monte illo Horrisono laborare; Itinere igitur ad istum suscepto propter radices eius sacellum excitavit cum pago ex spirituum ibi occursantium freqventia Satanæ locus, hodie Sattelstad, nominato. Quod in sacellum regina cum virginibus assidue sese recipiebat, usque dum maritum cœlo lucrata Isenacum concederet montemque Petri occuparet. r) Cæterum de eodem Horrisono: Mea, inquit Agricola, aliorumque memoria constat, diabolum qvosdam œnophoros in montem istum per visionem deduxisse, multosque, etiam superstites, altis immersos inferni flammis repræsentasse. s) Ejusdem quoque montis in vestibulo si arenas scopis verras & æquabiles facias, nihilo tamen minus postero die eodem in aditu variarum animalium vestigia apparent. t)

r) v Heider. & Kornm. de mirac. l. c. Binhard. Thüring. Chron. l. 1. p. 127. s) Agricolæ teutsche Sp. p. 301. das wird geschehen/ wenn der Teufel von Ach kömt p. 163. t) id. Heid. & Geschicht der Landgraffschafft Thüringen ann. 1685. c. 4. p. 26.

§. 40. De tempore jamjam dicendum erit. Equidem

qvod

qvod Eccardi satellitium concernit, nihil ubiqꝫ, qvo tempore præcise occœperit, reperire potui. Si tamen quid divinare valeo, factum id arbitratus fuerim post exortam iis in locis Evangelii prædicationem, sed jamjam pontificiorum erroribus inqvinatam. Qvod si nobis illos Spiritus occursantes Reinsvigæ, de quibus modo diximus, pro exercitu nostro interpretari fas est, memoria ejus seculum 12. incurret. Binhardus enim l. d. relationem istam ad ann. C. 1143. referre censuit. Duravit in seculum usque 16. quantum ex Agricola possis colligere. Hodie tamen ita ut tunc erat, comparere desiit. u) Ad Hellequinam familiam, primo sic dictam, quod attinet, facile, si rationem supputes, edoceris, seculo fere 12. viguisse eandemqꝫ aut eodem seculo aut sane sub initium 13. evanuisse. x.) Cæterorum exercituum in hæc nomina adoptatorum, cum & multi fuerint, & fere ætatem non tulerint, itum abitumque assignare supersedeo.

u.) testis est anonymus ille semel iterumqꝫ alleg. x.) qvantum enim ex Bellovacensi videre est, Ioannes ille Aurelianensis, ea de familia hac quæ retulimus supra §. 8. enarrans Henrico (Aurelianensi episcopo, Bellovacensis episcopi fratri, a quo acceperat Vincent. Bellovacensis) coætaneus fuit hujus Vincentii: is vero diem obiit. anno 1264. juxta alios 1256.

§. 41. Ad unum omnes sæpius legas noctu aut vesperi visos esse, ac quidem interdiu, quippe quo tempore glaucomata repræsentari & superstitiosuli falli facilius possunt. Ac veterum est sententia, defunctorum animas nocturno tantum tempore per terras vagari, y.) cæteraque spectra esse crebriora, z.) ac robur habentia, a) sed nec diurnum, legas, aversari adeo, ut suis hac in re fraudibus accommodari nolit versipellis ille tenebrio.

y.) v. Boxhorn. quæst. Rom. q. 9. 42. 43. & Barth. in Æneæ Gaz. dial. p. 144. z.) Delrio Disquis. l. 6. c. 2. Sect. 1. qv. 1. §. 7. p. 926. b. Iac. And. Crus. in nocturn. offic. c. 7. p. 305. it. c. 19. p. 370. a.) id. Delrio Herc. furent. Comment. vers. 123.

§. 42.

§. 42. Tandem, quod priscæ observationis est, uno tempore magis ac altero abuti diabolum, b) idem & hic deprehendere possis. Nam Eccardina ista familia cum tempore *quotannis* alio, tum maximè *natalitiorum Christi* c) *ac Bacchanaliorum* d.) factum esse conspicuum narrant autores. Imprimis ab Agricola *dies Jovis in quadragesimali* annotatur; ac si vera sunt quæ loquebantur vagantes Scholastici, *venit in solitudinem* nocte diei sabbati in 4. angariis & nocte trium dierum Jovis in adventu domini *ac fertur in locum altum magna cum querimonia ad extremum usq; diem.* e.) Videntur sane noctes angariarum sabbaticæ solennes fuisse spectris, aut saltem existimatæ tales a superstitiosis, Colligo ex hac quoque relatione: *In monte Oselberg Dinkelsbyhelam & Hankammum inter, arx stetit quondam. Unica ibi virgo fuit, domina arcis, quæ fertur cum muris occubuisse. Antea autem cum patri suo viduo rem familiarem tueretur, claves omnium conclavium habuisse. Postea rumor est ortus ejus animam sive spiritum circumvagari ejus arcis* περίβολον *sive murum, ac* nocte cujusque angariæ Sabbatina *cum fasce clavium de cingulo habitu virginis conspici. Contra senes rusticani ejus loci se ex suis patribus audiisse ferunt, illam virginem fuisse ethnici filiam ac mutatam esse in magnum & horribilem serpentem habentem caput & pectus virginis, clavibus de collo pendentibus, &* plerumque quatuor angariis *anni cerni* f.)

b.) conf. Bodini Dæmonom. l. 2. c. 4. c.) eod. tempore Diana cum furioso exercitu proficiscitur vid. Præt. Saturn prop. 48. p. 395. itemque domina Holla quæ ad Horselbergam redire memoratur Festo 3. Reg. id propos. 54. p. 403. conf. ejusd. Melib. P. 2. c. 7. p. 515. d.) Vechner. Brev. p. 129. Sebast. Franc. Proverb. f. 259. e.) v. supra §. 14. f.) Crus. annal. Paralip. c. 17. p: 68. ex G. Widem:

§. 43. Consvetudine receptum ferunt Francofurti, ut quotannis juvenes pretio allecti currum multis vestitum frondibus viroqve conspicuum vesperi deducant ostiatim non sine cantionibus & vaticiniis, qvæ tamen, ne fallant, abs consciis earum rerum, de quibus rogandi sunt, edocti fuerunt. Memo-

riam

riam exercitus illius Ekkartini ita celebrari vulgus ait. Possis tamen aptius Majumis hodieque passim, solennibus accensere. g)

g) v. Prætor. Meliboc. P. 2. c. 6. p. 496 coll. p. 462.

§. 44. Hæc sunt illa B. L. qvæ de exercitu furioso annotavimus. Multa hic invenias qvæ meliora exoptare poteras, multa quæ plenius tradi, multa qvæ certius. Optarem, & ego. Si tamen caussam apud Te meam aut materiæ ratio, aut emendandi studium perorare valet, Tua emaculabit benevolentia, quæ Tibi a me videbuntur expungenda.

Ad

HILSCHERUM SUUM,

Doctissimum Disputationis hujusce Præsidem, Inqvilinum per tres annos, Amicumqꝫ longe dilectissimum,

NOmen AVI nondum est extinctum hâc urbe beati,
Lipsicolûm Ambrosius qvi Venerandus erat;
Nondum etiam PATRIS, patrio qui excultus in Hæmo,
Nunc Waldheimensis sanctus Epopta soli est.
Filius atqve nepos Philyræ nunc reddis utrumqve,
HILSCHERE, ô cordis portio cara mei!
Sat locuples testis vel dissertatio sola est,
Turma excussa abs Te qva *furiosa* fuit,
Macte agedum his ausis, postqve hunc Helicona Sionem
Conscende! En & AVO par eris atqve PATRI.

Bene-ominabundus properabat

L. JOACHIMUS FELLERUS, PP.
& Acad. Bibliothecar.